

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

УДК (94:323.281:329.78)(477)

*Олена ЛИСЕНКО**

Діяльність комсомольців як елемент здійснення державного терору під час колективізації сільського господарства

У статті на основі опублікованих матеріалів та виявлених архівних документів проаналізована діяльність членів ЛКСМУ під час проведення колективізації. Доведено, що комсомольці були одним з головних виконавців більшовицької аграрної політики. Якщо на початковому етапі комсомольці залучалися для проведення масової агітаційно-роз'яснювальної роботи серед селянства, то під час «великого перелому» вони стали ударною силою у проведенні розкуркулювання, усупільнення, хлібозаготівлі. Зважаючи на тиск очільників Кремля щодо темпів суцільної колективізації республіки, комсомольці активно застосували адміністративний тиск, знущання, катування стосовно односельців, які відмовлялися усупільнювати майно, виконувати завищенні плани хлібозаготівлі. У суспільній свідомості селян комсомольці асоціювалися із причет-

* *Лисенко Олена Володимирівна* – молодший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України.

ністю до злочинів більшовицького режиму. Комуністичні керівники у повній мірі використали революційний романтизм молоді, їх бажання змінити оточуюче життя, кар'єризм, амбіційність або банальне пристосуванство.

Ключові слова: комсомольці, сільські активісти, колективізація, державний терор.

Сталінська «революція зверху» наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. вагомо змінила українське суспільство. Минулі деформації в усіх сферах життя ми відчуваємо дотепер. Події Революції гідності, процес декомунізації, російсько-українська війна засвідчили існуючий неперервний зв'язок сучасних соціально-економічних, політичних, національних процесів із радянським минулим. Очікувано складними виявилися ментальні зміни значної кількості населення України, які, попри два с половиною десятиліття незалежності, не змогли позбавитися радянських стереотипів і сприйняти українську національну державність.

Протягом останніх десятиріч завдяки зусиллям вітчизняних і закордонних істориків зроблено значний крок у вивченні історії України періоду утвердження радянської тоталітарної системи. Їх праці висвітлюють різні аспекти становлення, функціонування комуністичного режиму у СРСР, особливості його діяльності в УСРР–УРСР у 1920–1980-ті рр. Дослідження С. Кульчицького¹, Ю. Шаповала², М. Дорошка³, С. Діброви⁴, В. Васильє-

¹ *Кульчицький С.В.* Парти́но-радянський апарат у системі влади // Укр. іст. журн. – 1994. – № 6. – С. 3–15; *Його ж.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К., 1996; *Його ж.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К., 1999; *Його ж.* 1933: трагедія голоду // Літературна Україна. – 1989. – 26 січня; *Його ж.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: «Альтернативи», 1999. – 335 с.

² *Шаповал Ю.І.* Людина і система: Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. – К., 1994; *Його ж.* Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001. – 557 с.

³ *Дорошко М.С.* Парти́но-державна номенклатура УСРР у 1919–1923 рр: соціально-політичний портрет // Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава, 2002. – Вип. 1–2. – С. 70–76

⁴ *Діброва С.С.* Сталінська колективізація: погляд крізь час // Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1990. –

ва⁵ значно розширили уявлення про важелі, методи та засоби впливу на населення республіки, що використовувало керівництво більшовицької партії в 1920–1930-ті рр. для зміцнення політичних позицій.

Діяльність «виконавців» волі кремлівських вождів стала логічним продовженням вивчення функціонування партійно-радянського апарату в УСРР–УРСР. Фактичний матеріал та цікаві міркування щодо діяльності «виконавців», сутності їх соціально-психологічного портрету подані у працях С. Дровозюка⁶, В. Васильєва⁷, Л. Гриневич⁸, І. Рибак та А. Матвєєва⁹, Р. Подкура¹⁰, І. Шульги¹¹ та інших дослідників. Вчені шукали відповіді

С. 12–35; *Його ж.* 30-ті: трагедія політичних діячів України // Сільські обрії. – 1989. – № 3. – С. 16–19.

⁵ *Васильєв В.* Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр-субцентр влади (1917–1938). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. – 376 с.

⁶ *Дровозюк С.* Соціально-психологічний портрет сільського «активіста» 20–30-х рр. в українській історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – Вип. 9. – С. 360–372; *Його ж.* Поведінка сільських активістів під час суцільної колективізації та голодомору українського народу (1932–1933 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2007. – Вип. 34. – С. 67–79.

⁷ *Васильєв В., Подкур Р.* Радянські карателі. Співробітники НКВС – виконавці «Великого терору» на Поділлі. – К.: Видавець В. Захаренко, 2017. – 240 с.

⁸ *Гриневич Л.* Червона армія і українське суспільство під час кампанії ліквідації куркульства як класу (зима–весна 1930 р.): історичний аналіз соціальної психології і поведінки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідом. зб. наук. праць. – К., 2003. – Вип. 7: спеціальний. – С. 290–292.

⁹ *Рибак І.В., Матвєєв А.Ю.* Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 140 с.

¹⁰ *Подкур Р.Ю.* Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті – початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК–ГПУ) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 31. – 2005. – № 31. – С. 90–102.

¹¹ *Шульга І.* Людомор на Поділлі. – К.: Республіканська асоціація українознавців, 1993. – 235 с.

на наступні питання: хто вони, «виконавці», у тому числі і сільські активісти, яку роль вони відігравали у «соціалістичних перетвореннях села», чи були вони гвинтиками бездушної радянської машини?

Одним із учасників соціально-економічних і політичних процесів в українському селі наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. стали члени єдиної легальної комуністичної молодіжної організації – ЛКСМ. Вивченню історії комсомолу, його трансформації в інструмент Компартії, окремих персоналій, участі комсомольців у суспільно-політичних процесах, господарчих кампаніях 1920–1930-х рр. присвячено чимало праць вітчизняних істориків¹².

Не залишилися осторонь у дослідженні участі членів ЛКСМ у колективізації російські дослідники. Так, М. Івницький¹³ описав роботу сільських комсомольців як частину діяльності адміністративно-репресивного апарату, що забезпечував проведення насильницької колективізації і розкуркулення. А. Сле-

¹² *Зленко А.М.* Комсомол в культурному будівництві України 1920-х років: історіографія // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. – Тернопіль: Астон, 2007. – Вип. 19. – С. 215–222; *Її ж.* Комсомол і комуністична партія в 1920-ті – на початку 1930-х рр.: трансформація в «інструмент партії»: (історіографія) // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький: ПП Валь Л.О., 2005. – Вип. 17. – С. 147–153; *Прилуцький М.* Молодь у суспільно-політичному житті УСРР (1928–1933 рр.) // Укр. іст. журн. – 2002. – № 4. – С. 60–81; *Його ж.* Комсомол – головний провідник більшовицького впливу на молодь України у 20–30-ті роки ХХ століття // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 331–355; *Його ж.* Опір молоді політиці більшовицького режиму та репресивні заходи проти неї в УСРР (1928–1936 рр.) // З архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2–4. – С. 82–102; *Фролов М.О.* Комсомол у політичній системі радянської України 1920–1930-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXIX. – С. 122–130 та ін.

¹³ *Івницький Н.А.* Коллективизация и раскулачивание (начало 30-х годов). – М., 1994. – 272 с.

¹⁴ *Слезин А.А.* Комсомол в коллективизации: внутри и против общекрестьянского фронта // История в подробностях. – 2001. – № 10. – С. 66–74. *Он же.* Комсомол Центрального Черноземья в хлебозаготовках 1928–

зін¹⁴ вивчав участь комсомольців Центрально-Чорноземної регіону РСФРР у хлібозаготівельній кампанії, суцільній колективізації взимку 1929 – навесні 1930 рр.

В агітаційно-пропагандистських нарисах з історії ЛКСМ, що друкувалися у другій половині 1920-х рр., увага акцентувалася на героїзації і революційній романтиці у діяльності молоді під час «соціалістичного будівництва». На перший план у вирішенні політичних та соціально-економічних проблем поставали міркування «революційної доцільності» із використанням методів «революційної законності». Тож, «полум'яні підлітки» зображувалися на сторінках таких видань як активні учасники змін у сільському господарстві¹⁵. Їх постаті подавалися агітаторами серед сільської молоді як взірці представника майбутньої радянської спільноти.

Завдяки згаданим науковим працям та іншим численним дослідженням, постать комсомольця почала набирати багатогранних обрисів, оскільки почали відлущуватися ідеологічні нашарування.

Проте слід зауважити, що ця тема потребує подальшого дослідження, оскільки ще залишилося чимало аспектів участі молоді, зокрема членів Комуністичної спілки молоді, у становленні радянського тоталітарного режиму.

Вище партійно-радянське керівництво країни, плануючи ментальну трансформацію населення республік СРСР, опираючись на два принципи: *по-перше*, відповідні зміни можливі лише за умови позбавлення можливості населення продовжувати минулі традиції; *по-друге*, до творення нової радянської ментальності повинні максимально залучатися широкі верстви населення – «народні маси».

Проте суттєвою перепоною для творення нової радянської ментальності стали селяни: свідомість «дрібнобуржуазного сіль-

1929 годов // Вестник Тамбовского государственного технического университета. – 2000. – Т. 6. – № 4. – С. 695–698; *Он же*. «Лёгкая кавалерия» в системе политического контроля // Вопросы истории. – 2001. – № 11–12. – С. 131–136.

¹⁵ *Белокриницкий С.* Очерк истории ЛКСМУ. – Х.: Пролетарий, 1926. – С. 91, 113.

ського власника», їх консолідація навколо приватної власності на землю та результатів власної праці заважали соціально-економічній «перебудові соціалістичного господарства».

Для втілення у життя задуму «соціалістичної перебудови» сільськогосподарського виробництва комуністичні очільники задіяли комплекс заходів. Вони включали створення «сільських пролетарських осередків» у вигляді комітетів бідноти, незаможних селян, партійних, комсомольських, піонерських груп, колективних господарств різної форми усупільнення (артілі, товариства спільного обробітку землі, комуни), проведення контрольованих виборів до сільської ради (обиралися лояльні до радянської влади селяни).

У результаті їх втілення наприкінці 1920-х рр. практично у кожному українському селі вже сформувався відповідний прошарок осіб, які активно реалізували політико-господарчі кампанії, ініційовані партійно-радянським керівництвом. Подібні «виконавці» були конче необхідні, оскільки вони знали місцеву ситуацію, орієнтувалися у міжособистісних, родинних зв'язках односельців, їх індивідуальних особливостях. Здебільшого, вони позбавилися «пережитків минулого» у вигляді традиційних відносин із односельцями, приватновласницьких звичок, релігійних «забобонів» і демонстрували відданість комуністичному режиму.

За задумом кремлівських очільників, центральною фігурою серед сільських активістів повинен бути представник Комуністичної партії. Він мав організувати не лише партійно-просвітницьку роботу, а й очолювати сільраду, колективне господарство, тобто контролювати всі адміністративні важелі у виробничому процесі.

Але партійно-радянському керівництву УСРР не вдалося одразу залучити до лав більшовицької партії необхідну кількість селян для втілення своїх задумів. Так, станом на 1 січня 1924 р. у лавах КП(б)У налічувалося 14 140 селян, або 24,8% від загальної кількості членів республіканської парторганізації, на 1 січня 1926 р. – 30 047 ос. (19,8%), на 1 січня 1929 р. – 40 273 ос. (17,4%). Водночас, значна кількість сільських комуністів розпорошилися на партійних посадах, від 70 до 90% членів сільських парт-

осередків були посадовими особами у сільській адміністрації і колективних господарствах¹⁶. Отже, у порівнянні із сільським населенням УСРР, що, відповідно до статистичних відомостей, складало понад 23 633 ос., (з урахуванням сільського населення МАСРР)¹⁷, мізерна кількість сільських комуністів не могла вагомо впливати на перебіг повсякденного життя селян.

Складну ситуацію цілком розуміло політичне керівництво республіки. У постанові ЦК КП(б)У від 3 жовтня 1929 р. зазначалося:

«Переважна більшість колгоспів, навіть артелей та комун, не мають не тільки партосередків, а навіть не мають окремих партійців; великою частиною колгоспівські осередки у своїй роботі замкнені й слабо зростають коштом нових членів, мають низький політичний рівень, слабо керують виробничим життям колгоспів – осередки ще не стали за справжніх організаторів великого соціалістичного сільського господарства»¹⁸.

Але водночас із нарощуванням членів Компартії кремлівські очільники намагалися залучити до політичної і соціально-економічної трансформації суспільства молодь, оскільки вона психологічно швидше сприймала зміни повсякденності. Це пов'язано не лише із її життєвою активністю, а й можливістю отримати перспективи власної кар'єри.

Таку можливість надавав Російський Комуністичний Союз Молоді, заснований 29 жовтня 1918 р. на I Всеросійському з'їзді спілок робітничої та селянської молоді. Формально РКСМ зберігав ознаки самостійної організаційної структури, але працював під безпосереднім контролем Компартії із першого дня існування і вважався її «бойовим резервом». У листопаді 1918 р. у циркулярному листі ЦК РКП(б) зазначалося:

«Російська Комуністична Спілка Молоді йде разом з РКП(б) в її боротьбі за комунізм, вона поширює ідеї комунізму серед робітничої і селянської молоді Росії, залучає її до активної політичної

¹⁶ Хатаевич М. О состоянии и работе партийной ячейки в деревне // Большевик. – 1925. – № 3–4. – С. 74–75.

¹⁷ Україна в цифрах. 1927. – Харків, 1927. – С. 5

¹⁸ Історія колективізації сільського господарства Української РСР: зб. док. і мат. – К., 1965. – Т. 2. – С. 101.

боротьби під прапором соціалістичної революції, захищає її правові та економічні інтереси»¹⁹.

У вересні 1920 р. у черговому листі керівництво ЦК РКП(б) висловилося зовсім відверто:

«Російська спілка комуністичної молоді з самого початку її виникнення була і є підсобною РКП(б) організацією, школою комунізму, в якій наша пролетарська і напівпролетарська молодь виховується у комуністичному дусі, набуває навиків революційно-організаторської роботи і цим самим підготовлюється до поновлення кадрів борців за соціалізм»²⁰.

Подібна практика повністю реалізовувалася в УСРР. Так, у 1926 р. до комсомольської роботи залучили 22 тис. комуністів, у 1929 р. – 37 тис.²¹ На молодь робила ставку і троцькістська опозиція. Тому делегати IX з'їзду КП(б)У (м. Харків, 6–12 грудня 1925 р.) у рішенні акцентували увагу на тому, що комсомол не може залишитися осторонь боротьби з троцькізмом. Водночас наголошувалося, що боротьба проти нейтральності не повинна переростати у проповідь «рівноправності» партії і комсомолу, зауважувалося, що така «рівноправність» фактично призвела б до відособлення комсомолу, до відриву його від партійного керівництва і до повного порушення революційної спадкоємності²².

У радянській Україні Комуністична Спілка Робітничої Молоді (КСРМУ до 1920 р., до 1924 р. – КСМУ, потім ЛКСМУ) була ініційована 26 червня 1919 р. Попри свій формально окремішній організаційний статус, республіканська комсомольська організація була частиною РКСМ і діяла як її обласний осередок. Станом на 1 квітня 1924 р. у КСМУ було всього 67 004 особи, на 1 жовтня 1928 р. кількість членів ЛКСМУ становила 368 281 особу²³.

¹⁹ КПРС про комсомол і молодь. Збірник резолюцій і рішень з'їздів, конференцій і постанов ЦК. 1917–1956. – К.: Молодь, 1958. – С. 5.

²⁰ Там само. – С. 38.

²¹ ЛКСМ України в цифрах і фактах. – К., 1974. – С. 24, 26.

²² Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – К., 1976. – Т. 1. – С. 410.

²³ Голуб Ф. ЛКСМУ в культурно-національному будівництві. – Х.: Держвидав України, 1929. – С. 28; Отчёт ЦКК КП(б)У, НК РКИ УССР X съезду КП(б)У. – Х.: Издание ЦКК–НК РКИ УССР, 1927. – С. 10–11.

На початок 1929 р. в УСРР налічувалося 6800 сільських осередків ЛКСМУ і тільки 2600 – осередків КП(б)У. Тобто 60% комсомольських осередків діяли у селах, де не було партійних організацій. У деяких округах така диспропорція була ще значнішою: у Ніжинському окрузі ця цифра становила 82%, Харківському – 77,6%, Київському – 78,7%²⁴. Таким чином, комсомольці виявилися вагомим важелем у реалізації ідеї суцільної колективізації сільського господарства.

Наприкінці 1920-х рр. комсомольці активно залучалися до виконання політико-господарчих кампаній: хлібозаготівлі, оподаткування, створення нових колективних господарств, антирелігійних акцій, «боротьби із куркулями». Й. Сталін у травні 1928 р. на VIII з'їзді ВЛКСМ зазначав:

«Невірно, що у нас вже немає класових ворогів, що вони побиті і ліквідовані. Ні, товариші, наші класові вороги існують. І не тільки існують, а й ростуть, намагаючись виступити проти радянської влади»²⁵.

На тлі розгортання класової боротьби Й. Сталін у відомій статті «Рік великого перелому» у газеті «Правда» від 7 листопада 1929 р. твердив, що «селянин-середняк масово пішов до колгоспів» і тому з'явилися передумови для проведення суцільної колективізації²⁶. Пленум ЦК ВКП(б), що розпочав роботу 10 листопада 1929 р., підтримав пропонувані очільниками СРСР засади «соціалістичних змін на селі», засвідчив готовність державних органів їх реалізувати²⁷. У резолюції по доповіді голови Всеросійського союзу сільськогосподарських колективів Г. Камінського «Про підсумки та подальші завдання колгосп-

²⁴ Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті УСРР (1928–1932 рр.). – С. 64.

²⁵ Там само.

²⁶ Сталин И. Год великого перелома. К XII годовщине Октября // Сталин И. Сочинения: в 13 т. – М., 1946 – 1952. – Т. 12. – С. 132.

²⁷ Как ломали НЭП. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг.: в 5 т. Т. 5. Пленум ЦК ВКП(б) 10–17 ноября 1929 г. / Редколлегия: В. П. Данилов (отв. ред.), О. В. Хлевнюк (отв. ред.), М. С. Астахова, Г. В. Горская. – М.: МФД, 2000. – С. 13.

ного будівництва»²⁸ від 17 листопада 1929 р. акцентувалася увага на недостатній роботі комсомольських організацій «у справі колективізації»:

«Найважливішим обов'язком комсомолу в селі є йти в перших рядах колгоспного руху і систематично виділяти з-поміж себе тисячі й тисячі організаторів колгоспів»²⁹.

Листопадовий 1929 р. пленум ЦК КП(б)У ухвалив резолюцію «Про стан і роботу комсомолу України». Делегати наголосили, що

«найголовніше значення у класовій боротьбі за соціалістичну перебудову країни має фронт класової боротьби за молодь»³⁰.

Рішення керманічів держави про ставку на молодь було вкрай вдалим, оскільки її дорослішання та соціалізація відбувалася в умовах становлення комуно-радянського світогляду. На тлі негативного ставлення комуністичного керівництва до «свідомості дрібнобуржуазного власника», молоде покоління не мало власного господарства. Натомість, місцевий партійно-радянський апарат пропонував кардинально інший напрямок його самореалізації через активну участь у політико-господарчих кампаніях. Майбутня кар'єра і матеріальний добробут молоді залежали від політичної лояльності до існуючої системи державного управління.

Керівники УСРР на листопадовому 1929 р. пленумі ЦК КП(б)У заявили про підвищення темпів «соціалістичної реконструкції села». Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор стверджував, що для «більшовиків немає нічого неможливого», закликав до збільшення у 1930 р. посівної площі удвічі, а кількості колгоспів у 3,5 рази³¹. Після таких політичних обіцянок наркомзем СРСР запланував

²⁸ Об итогах и дальнейших задачах колхозного строительства. Резолюция по докладу т. Каминского, принятая пленумом ЦК ВКП(б) 17 ноября 1929 г. // Как ломали НЭП. Стенограммы пленумов ЦК ВКП(б) 1928–1929 гг.: в 5 т. Т 5. Пленум ЦК ВКП(б) 10–17 ноября 1929 г. – С. 553–560.

²⁹ Там же. – С. 560.

³⁰ Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті УСРР (1928–1932 рр.). – С. 65.

³¹ Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця: Логос, 1997. – С. 47.

для УСРР наступні показники – весною 1930 р. повинно бути колективізовано 33,8% селянських посівів, до осені 1930 р. – 53,8%, наприкінці п'ятирічки (осінь 1933 р.) – 95%³².

Однак вищезгадані цифри так і не були втілені в життя. Динаміка колективізації по УСРР була наступною: станом на 1 травня 1928 р. у республіці налічувалося 9734 колгоспів, що об'єднували 2,5% селянських господарств; на 1 липня 1930 р. – 20 745 колгоспів (38,2% господарств); на 1 жовтня 1932 р. налічувалося колгоспів – 23 270 (69% господарств); на 1 липня 1934 р. у 26 433 колгоспи увійшло 78,1% селянських господарств³³.

Намагання виконати політичні обіцянки та заплановані показники ставали причиною численних зловживань та адміністративного тиску, що чинили виконавці політико-господарчих кампаній в УСРР. Але навіть це не допомогло компартійним очільникам УСРР виконати зобов'язання щодо суцільної колективізації. Але їх дії призвели до серйозних потрясінь та руйнації сільського традиційного способу життя.

На практиці реалізація комуністичної моделі господарювання зумовила потрапляння селян у повну залежність від представників сільського активу, серед якого вагоме місце посідали комсомольці. Голова сільради і голова місцевого колгоспу, обрані, здебільшого, за рекомендацією районного комітету КП(б)У, при безпосередній участі первинних партійних і КСМ осередків та райвиконкому уособлювали «радянську владу на селі». Основну підтримку в організації «соціалістичного сільськогосподарського виробництва» вони отримували від сільських активістів з числа бідноти, молоді та сільської інтелігенції (вчителі, працівники культурно-просвітницьких організацій, яких направили після навчання у відповідних навчальних закладах, курсах).

Задум про акумуляцію осіб, здатних здійснювати політику вищого партійно-радянського керівництва, був простим та

³² *Ивницкий Н.А.* Коллективизация и раскулачивание (начало 30-х годов). – М., 1994. – С. 31; *Васильев В., Виола Л.* Коллективизация і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – С. 47.

³³ Народне господарство УСРР (статистичний довідник) // За ред. О. М. Асаткіна. – К., 1935. – С 205.

ефективним. До сільського активу залучалися особи, які в інших соціально-політичних умовах навряд чи б опинилися серед осіб, наділених владними повноваженнями, зокрема, молодь, декласовані елементи. Залучаючи таких осіб до лав активістів, місцеві керівники вирішували дві проблеми. *По-перше*, завдяки руйнуванню традиційних соціальних орієнтирів вони не були обтяжені моральними цінностями і працювали на результат. *По-друге*, саме їх місцевий партійно-радянський апарат згодом звинуватив у «перекрученнях», посиляючись на їхню соціальну незрілість, але виправдовуючи класову і політичну лояльність.

«Виконавці» владної політики мали особисту зацікавленість. Адже участь у політико-господарчих кампаніях, членство у ЛКСМУ та КП(б)У розглядалися як початок кар'єрного росту. Комсомол став соціальним ліфтом, що давав можливість долучитися до керівного прошарку.

Недарма ЛКСМ називали «кузнею кадрів» для партії і країни. Практично всі керівники радянської держави, переважна більшість партійно-радянського апарату, співробітники держбезпеки, міліції, прокуратури, суду, починали кар'єру із членства у комсомолі. Оскільки політична лояльність була головним критерієм номенклатурного добору кадрів, а потім вже враховувалися знання, талант, організаційні навички.

Натомість представники сільського активу, які вагалися при виконанні вказівок партійного керівництва, або вилучалися з цієї соціальної групи, або поверталися до попередньої діяльності, або засуджувалися за різними звинуваченнями за «зрощення з соціально-чужим елементом» чи «шкідництві».

Постійна участь у політико-господарчих кампаніях, особливо під час колективізації, не залишала вільного часу. За твердженням одного із дописувачів комсомольської газети, більшість комсомольців, окрім виконання політико-господарчих кампаній, нічим не цікавилися, вільний час використовувався для споживання алкоголю та розваг³⁴. У доповідній записці по перевірці роботи комсоргів Крижопільського району Вінницької області зазначено:

³⁴ Молодий комунар. (Орган Чернігівського облбюро та МК ЛКСМУ). – 1934. – 14 вересня.

«Політвиховна та внутрішньо-спількова робота у комсомолі занедбана. Комсомольська дисципліна відсутня. Комсорг с. Раківка говорить, що не може скликати ні збори, ні політшколу протягом року. [...] Перевіркою встановлено, що політрозвиток більшості комсомольців незадовільний, газет не читають, художньої літератури також, вождів партії не знають. Мало орієнтуються в знаннях по політиці»³⁵.

Подібні ситуації фіксувалися на Чернігівщині. Так, секретар Городнянського райкому КП(б)У Нікітенко 10 січня 1933 р. інформував Чернігівський обком КП(б)У, що головним недоліком комсомольської роботи став низький рівень політичної освіти, слабка виховна робота³⁶. У звіті Линовицької МТС про стан первинних КСМ організацій зазначили як типове явище «свідоме ігнорування політзанять». У колгоспі ім. Постишева провести збори по укомплектуванню політшколи вдалося лише з четвертої спроби³⁷.

Низький рівень політосвіти, відсутність виховної роботи, слабкі знання комсомольців засад політичних та сільськогосподарський кампаній фіксувалися співробітниками ДПУ УСРР³⁸. У молодіжному осередку колгоспу ім. Шевченка Чаплинської сільради Васильківського району навіть комсомольці-вчителі плутали «совнарком з наркомпросом»³⁹. Комсомольці колгоспу «Нове життя» Основської сільради Фрунзенського району не змогли відповісти на питання «Хто такі Ленін та Сталін?»⁴⁰. Син бідняка, член Свидовецького комсомольського осередку, що на Чернігівщині, з 8 запитань, поставлених комісією, відповів тільки на два:

«Питання: “Яку участь приймав у громадській роботі?”

Відповідь: “Працюю по колективізації”

³⁵ Держархів Вінницької обл., ф. П-457, оп. 1, спр. 411, арк. 84–85.

³⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 392, арк. 11–13.

³⁷ Там само, ф. П-889, оп. 1, спр. 26, арк. 142.

³⁸ Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД / Упоряд.: В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін та ін. – К., 2007. – С. 122–192.

³⁹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-767, оп. 1, спр. 5, арк. 5.

⁴⁰ Там само.

Питання: «Що вище на селі: С[іль]Р[ада] чи КНС?»

Відповідь: «КНС».

На всі інші питання:

«Що таке нова економічна політика або неп?», «Що таке КІМ, КП(б)У, ВКП(б)?», «Чим комсомолец мусить відрізнитися від позапартійної молоді?», «Що сказав Ленін на 3-му з'їзді комсомолу?», «Що таке Конституція?»,

незмінно надавав відповідь:

«Не знаю»⁴¹.

Варто зауважити, що місцеве партійно-радянське керівництво не переймалося політико-освітнім рівнем низового партпартату та комсомольців, перманентно виправдовуючись за політичну неосвіченість членів ЛКСМУ тим, що газети, агітаційно-пропагандистську літературу комсомольці використовували на цигарки⁴².

Проте політична неосвіченість не заважала комсомольцям бути активними провідниками владної політики. Сталінська теза про «загострення класової боротьби під час будівництва соціалізму» розпалювала пристрасті, впливала на міжособистісні стосунки конкретних людей, спотворюючи долі мільйонам пересічних громадян.

Партійно-радянський апарат доволі вдало використав майнові суперечності. Покладаючись на бідняцько-батрацькі прошарки і сільський актив, вдалося зруйнувати селянську громаду та полегшити «соціалістичну трансформацію» українського села.

За ініціативи партійно-радянського активу створювалися «сільські комісії по розкуркуленню/колективізації». До їхнього складу обов'язково включалися комсомольці чи політично активна сільська молодь, яка брала участь в обшуках і виселеннях односельців.

⁴¹ Демченко Т., Климович Н. Процес «СВУ» крізь призму пропагандистських заходів на Чернігівщині (березень-квітень 1930 р.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 331.

⁴² Держархів Вінницької обл., ф. П-457, оп. 1, спр. 411, арк. 87.

Відсутність чітких ознак куркульського господарства зумовило потрапляння до категорії «куркулів» родин середняків, бідняків, червоноармійців, колишніх червоних партизан. Іноді позбавлення виборчих прав, розкуркулення використовувалося представниками сільського активу для зведення особистих стосунків.

Члени «сільських комісій розкуркулення/колективізації» у поточній роботі користувалися трансльованими місцевим партійно-радянським апаратом вказівками кремлівських очільників. Войовнича риторика «знищення куркуля», «руйнування дрібнобуржуазності» провокувала і схвалювала насилля стосовно «соціально-чужих елементів». Політична доцільність для комуністичного режиму була вище за радянське законодавство.

Юнацький максималізм на тлі зруйнованої селянської шкали цінностей, поєднаний із агітаційно-пропагандистським тиском, призводив до участі молоді у масовому насиллі на односельцями. До селян застосовували психологічний тиск (залякування, погрози, позбавлення їжі, води, одягу), катування (побиття із використанням палиць, нагайок, залізних прутів), часто траплялися випадки сексуального насилля.

Конфісковане у селян майно часто розкрадалося місцевими активістами, привласнювалося, розпродавалося за безцінь, роздавалося індивідуальним бідняцьким господарствам⁴³. Іноді така політика призводила до комічних ситуацій. У с. Михалівка Драбівського району Прилуцької округи у помешканні висланого за невиконання хлібозаготівлі «куркуля» Івана Цікори головою сільради було розміщено організовану з комсомольців кому у молоді. Комсомольці зайняли господарство і почали «господарювання». Протягом кількох днів вони з'їли всі «куркульські» продукти і розійшлися по власних господарствах⁴⁴. У с. Бубновщина члени КСМ Вадим Договір та Микола Пономаренко у селянина Данила Шорника забрали 12 фунтів меду та з'їли

⁴³ Берелович А., Данилов В. Документи ВЧК-ОГПУ-НКВД о советской деревне. 1918-1939 // Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД (1918-1939): Док. и мат. в 4 т. – М.: РОССПЭН, 2003. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 346.

⁴⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. П-342., оп. 1, спр. 887, арк. 19–22.

варення, у іншого селянина Йосипа Бирмана випили всю наливку й забрали для власних потреб 15 фунтів сухих вишень⁴⁵.

Насилля як форма поведінки більшості комсомольців проявлялося під час виконання сільськогосподарських робіт і політико-господарських кампаній, розкуркулення і депортації. У с. Британи Комаровського району, що на Чернігівщині, сільрадою, КНС та осередком ЛКСМУ з ініціативи уповноваженого окрпарткому Шевлюги було ухвалено постанову про вислання за межі республіки групи бідняків та середняків, які начебто зривали колективізацію⁴⁶. У с. Гвинтовому голова сільради Ліферов, його заступник Леоненко, голова колгоспу Павленко та секретар комсомольського осередку Литвинов

«замість масової роботи вживають лише безспірні стягнення і за останні дві декади стягнули хліб у 17 господарствах»⁴⁷.

Агітуючи за колективізацію, вони наголошували:

«подавай заяву до колгоспу, то повернемо майно і хліб»⁴⁸.

Про масові «перекручування» районних уповноважених й активістів органи держбезпеки інформували партійно-радянське керівництво. У спецзведенні окружного відділу ДПУ про «викривлення класової лінії місцевими органами у роботі, пов'язаній з розкуркуленням» від 11 березня 1930 р. зазначалося,

«що розкуркулення, яке прийняло в деяких селах округи характер розгулу, споживання і присвоєння окремими представниками влади куркульського майна, викликало цілком справедливе невдоволення. [...] Наявні факти говорять про розтягування по домівках місцевими активістами окремих сіл продуктивних запасів куркулів. Були випадки псування відібраного майна»⁴⁹.

Фіксувалися також випадки й вилучення одягу та різних дрібниць домашнього вжитку⁵⁰.

⁴⁵ Держархів Чернігівської обл., ф. П-342., оп. 1, спр. 887, арк. 301–306.

⁴⁶ Там само, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44.

⁴⁷ Молодий комунар. (Орган Чернігівського облбюро та МК ЛКСМУ). – 1934. – 14 вересня.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-342., оп. 1, спр. 887, арк. 301–306.

⁵⁰ Там само, арк. 317–321.

Співробітники державної безпеки провели узагальнення масштабів «перекручення» і «викривлення» під час розкуркулення у республіці. У довідці ОДПУ СРСР про попередні підсумки розкуркулення станом на 17 травня 1930 р. зазначалося, що в Українській СРР по 37 округах із загальної кількості 9908 сільрад «порушення соціалістичної законності» зафіксовані у 3327 сільрадах⁵¹.

В архівних документах збереглося чимало фактів жорстокого ставлення, тортур, приниження честі та гідності селян, асоціальної поведінки комсомольців. Так, у с. Куринь-І Бахмацького району Чернігівської області 19 вересня 1933 р. голова сільради Федоряко спільно із заступником голови сільради Юнаком, секретарем осередку ЛКСМУ Шевченко, головою колгоспу Горобцем, не пояснюючи причин, вирвали 12 вікон з рамами, забрали майно, розвалили піч у будинку і навіть забрали дерев'яну ногу інваліда⁵². Траплялися випадки збиткування комсомольців над жінками. Так, активіст Чумаков із комсомольської бригади Литвинова, забираючи хліб у одноосібниці, жительки с. Гвинтова Чернігівської області Благодарної, вдарив її по обличчю⁵³. У с. Прохори Ніжинського району Чернігівської області у перший день жнив голова сільради організував групу озброєних комсомольців і верхи напав на колгоспників, які збирали свої неусуспільнені посіви, що були засіяні до вступу в колгосп. Комсомольці стріляти вгору, били і топтали жінок кінями. Погрожуючи зброєю, примусили припинити збирання врожаю. Активісти свідомо проігнорували той факт, що колгоспники мали відповідний дозвіл районного земельного управління. Також у с. Будяки Олишівського району Чернігівської області голова сільради, його заступник і секретар комсомольського осередку ініціювали масове побиття 60 одноосібників за невиконання п'ятиденних завдань хлібоздачі⁵⁴.

⁵¹ Берелович А., Данилов В. Документы ВЧК–ОГПУ–НКВД о советской деревне. 1918–1939. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 348–349.

⁵² Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, спр. 35, арк. 175–196.

⁵³ Молодий комунар. – 1934. – 14 вересня.

⁵⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 35, арк. 175–196.

Уповноважений Носівського райвиконкому, секретар Носівського районного осередку ЛКСМУ Привіков після того, як селяни третьої ділянки м. Носівки, прочитавши статтю Й. Сталіна та постанову ВКП(б) про викривлення лінії партії при створенні колективів, почали не тільки виходити з колективів, а й відмовилися здавати насіння до громадської клуні, заявив:

«Я зберу комсомольців, перекирю вулиці і буду вишкрібати зерно із селянських господарств»⁵⁵.

У містечку М'ястківці Крижопільського району Вінницької області під час перевірки роботи комсоргів було виявлено групу, яка у 1932–1933 рр. займалася спекуляцією та крадіжкою коней. Окрім того, комсомольці зняли з церкви залізну огорожу та продали за 800 руб. Наприкінці 1934 р. жахливий випадок трапився у с. Раківці. Намагаючись знайти срібло, комсомольці розкопали на наступний день після похорону могилу священника. Із труни вони забрали і продали у «Торгсині» великий срібний хрест⁵⁶. Не гребували комсомольці й крадіжками колгоспної власності та збіжжя для перепродажу⁵⁷.

У документах партійних осередків та органів держбезпеки виявлено чимало фактів сексуальних домагань, примушування до статевих стосунків з боку представників влади, зокрема членів ЛКСМУ. У с. Хрипівка Городнянського району Чернігівщини протягом трьох років (1925–1928 рр.) голова сільради, член партії В. Слесаренко, секретар сільради і секретар комсомольського осередку І. Гредюха вимагали у селянок-біднячок сексуальні послуги за видачу довідок сільради, надання кредиту чи пільг по сільськогосподарському податку. За свідченням селян, будинок правління за таких очільників перетворився на «дім розпусти». Не гребували сільські активісти й вживанням алкоголю. Так І. І. Гридюха, будучи в стані сильного алкогольного сп'яніння, вдерся до хати, де збиралися дівчата, налякав їх та вкрав їжу, що була наготована на вечір⁵⁸.

⁵⁵ Держархів Чернігівської обл., ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 49.

⁵⁶ Держархів Вінницької обл., ф. П-457, оп. 1, спр. 411, арк. 87.

⁵⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. П-1444, оп. 1, спр. 37, арк. 11.

⁵⁸ Там само, ф. П-20, оп. 1, спр. 169, арк. 23–24.

Загалом вживання алкогольних напоїв серед молоді набуло розмаху епідемії. Комсомольців-п'яниць соромили на шпальтах місцевих газет, сподіваючись, що громадський осуд вплине на їх поведінку. Так, на шпальтах газети «Комунар» Городнянського району опубліковано інформацію про комсомольців хутора Лютіж, які постійно пиячили. Окремо згадувався секретар партосередку, котрий, замість виконання політико-господарчих кампаній за участі комсомольців, зазначив:

«Ну й що ж! Пили, п'ємо і пити будемо»⁵⁹.

Фіксувалися випадки азартних ігор серед комсомольців⁶⁰. Не уникали комсомольці побутових бійок, що починалися після вживання алкоголю, із використанням підручних засобів та холодної зброї⁶¹.

Слід відзначити, що керівники районних комсомольських та партійних осередків були добре обізнані з ситуацією, але, здебільшого, не ухвалювали жодних рішень. Вони свідомо замовчували факти розкрадання, насилля, пияцтва. З одного боку, не мали бажання карати виконавців, які отримували бажаний для місцевого партійно-радянського керівництва результат, з іншого – не хотіли «виносити сміття з хати»⁶².

Зокрема, про це свідчить дикий випадок справляння великої потреби у селянській хаті у присутності господаря помешкання та його родини. Комсомольця, що удався до такої поведінки, спочатку виключили з лав комсомолу, але швидко поновили, адже таких не треба виганяти, а лише «перевиховувати»⁶³.

Для закріплення «авторитету», нагнітання атмосфери жаху комсомольці часто демонстрували власну виключну владу над односельцями через жорстокі приниження. Так, у середині серпня 1933 р. секретар осередку ЛКСМУ с. Ядути Борзнянського району Чернігівської області Литовченко запідозрив колгосп-

⁵⁹ Комунар. (Орган Городнянського райпарткому, райвиконкому й райпрофради). – 1932. – 10 травня.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Більшовицькі резерви. – 1928. – 29 січня.

⁶² Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 169, арк. 24.

⁶³ Там само.

ницю у крадіжці картоплі з його городу. За допомогою сільсько-го виконавця Максименко заарештував Немикіну, начепив на неї картоплю, листя і водив по селу. Згодом привів до сільради, сунув до рота селянки буряк і в такому вигляді наказав «стояти на витяжку» упродовж двох годин. Після всіх цих знущань з маленьким немовлям вигнав з хати⁶⁴.

Районним керівництвом тиск на селянство «до повного виконання плану» оголошувався перегином лише при масових скаргах або відкритому спротиві селян:

«[...] ревзаконність постільки, поскільки забезпечуються сільськогосподарські кампанії»⁶⁵.

Правовий нігілізм був типовим явищем для сільських активістів і місцевого партійно-радянського апарату.

Комсомольське керівництво також опікувалося активною участю спілчанської молоді у виробничому процесі. Поряд із «всевладністю» важливо було створити імідж працюючого, дисциплінованого комсомольця – взірця для радянської молоді. Тому постановою ЦК ЛКСМУ від 29 квітня 1933 р. «Про боротьбу комсомолу за трудову дисципліну у колгоспах» зобов'язувала організувати щоденний облік виходів на роботу комсомольців та інформування про явку місцеве комсомольське керівництво. Прогульникам загрожувало виключення з лав спілки⁶⁶.

Але одним із головних завдань комсомольців стала участь у хлібозаготівельній кампанії. Формально спілчанська молодь повинна була проводити агітаційно-роз'яснювальну роботу. Однак, архівні документи свідчать про їх масштабну участь у реалізації адміністративно-репресивних заходів стосовно селян. Зокрема, згаданою постановою ЦК ЛКСМУ від 29 квітня 1933 р. на комсомольців покладалася відповідальність за своєчасний вихід на роботу колгоспників. Кожній бригаді рекомендувалося завести «червону» та «чорну» дошки. На ній комсомольці записували прізвища селян, які вийшли або проігнорували колгоспну працю⁶⁷.

⁶⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 35, арк. 175–196.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само, ф. П-888, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

⁶⁷ Там само, арк. 7.

Комсомольців залучали до перевірки правильності оподаткування, контролювання вивезення належної кількості хліба державним та кооперативним органам. Окрім адміністративно-контролюючих функцій, комсомольці брали участь у вилученні збіжжя і майна куркульських господарств.

Оприлюднені спогади жертв Голодомору 1932–1933 рр. також акцентують увагу дослідників на значному відсотку комсомольців серед «буксирних бригад», що брали участь у вилученні продуктів харчування.

Зіна Семенівна Вальчук, 1904 р. н., жителька с. Новоселиця Полонського району Хмельницької області, зазначала:

«У 1932-му році урожай був добрий. Але з сільради ходили і все, що можна було їсти, забирали. Нічого не залишилося. То були комсомольці, навіть з горшків вибирали, що було вибирали, і одяг забирали»⁶⁸.

Клавдія Олександрівна Оникієнко (Бобир), 1914 р. н., жителька с. Широчане Апостолівського району Дніпропетровської області, згадувала:

«У 1933-му був сильний голод, хоча врожай був великим. Але спеціальна комісія разом з місцевими “активістами”-комсомольцями ходила по дворах і забирала все зерно. А на трудодень не давали ні грама. Комісія вимітала все, в тому числі й борошно, і крупу. Доходило й до вивертання діжок з квашеною капустою та огірками».

К. Оникієнко наголошувала, що «активісти спеціально топтали картоплю», аби зробити непридатною до вживання⁶⁹.

Оксана Іванівна Патлаха, 1906 р. н., с. Новопідкряж Царичанського району Дніпропетровської області, зазначала:

«Багато людей пухло з голоду, вмирало багато. Тоді, пам'ятаю, ходили ще комсомольці зі щупами – такими довгими залізними палицями, вони ними протикали землю, покрівлю хати, шукали заховане зерно й інші продукти»⁷⁰.

⁶⁸ Національна Книга Пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. – К: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – С. 49.

⁶⁹ Там само. – С. 50.

⁷⁰ Там само. – С. 53.

Марія Семенівна Назимцева (Бурчак), 1915 р. н., уродженка Криничанського району Дніпропетровської області, свідчила:

«У 1932 р. був багатий урожай, але комсомольці-“голодранці” забрали одяг, їжу, хліб, цеберку гороху, навіть те з їжі, що сховали у печі в попелу. Все звідти вигребли! Забрали все й залишили родину на голодну смерть»⁷¹.

Згадані факти свідчили не лише про запопадливість комсомольців. Йдеться про моральну деформацію особистості. Загальнолюдські цінності вважалися комсомольцями та їх комуністичними очільниками непотрібними, щирі почуття жалю, каяття сприймалися як прояв слабкості, шлях до «опортунізму», зрадництва партії та радянської держави. Адже, за тогочасними уявленнями, на перше місце виходила не людина, як особистість, а її приналежність до певного суспільного класу, революційна доцільність у побудові «нового світлого майбутнього». Відповідно до цього відбувалося формування стереотипу та алгоритму соціальної поведінки: *злитай* – експлуататор, крадій, кровопивця селянства, п'яниця, що живе забобонами; навпаки – комуніст, комсомолец – полум'яний патріот, борець, чесний, відданий справі тощо.

Проте створена радянською пропагандою уява не відображала реального стану настроїв та «непролетарської поведінки» в українському селі. Деякі члени ЛКСМУ стали на шлях «опортуністичних проявів». Мотив такої поведінки корінився у двох площинах: розбіжність приватновласницьких інтересів молодих селян й економічної політики уряду та конфлікті традиційної організації виробництва сільськогосподарської продукції із ідеологічно мотивованими принципами колективного господарювання.

Окремі комсомольці розуміли, що плани хлібозаготівлі знищать селянські господарства. Вони намагалися хоча б пом'якшити виконання покладених на селян завдань. У листі студента Чернігівського інституту народної освіти (ІНО) Хохла проілюстрована ситуацію у тогочасному українському селі:

⁷¹ Національна Книга Пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. – С. 54.

«Ех, хлопці. Давно ви працювали на селі. Ви навіть уявити собі не можете тих умов, проклятих умов, в яких доводиться працювати зараз на селі. Ви не можете зустріти жодного члена партії, що працює на селі, який не вірив би: в Господа і Христа, і в Сталіна, і в Генеральну лінію. Районні партійні робітники зовсім тікають з села. [...] Худобу вирізають до останньої. Ходять в лаптях або босі. Діти ще й сьогодні (09.11.1930 р.) йдуть босі у школу. [...] Я не хочу сказати за всіх, є люди, що живуть добре – це винятки, та остання маса їсть гречаний хліб, про м'ясо, сало, навіть олію і молоко давно чули. Село деградує швидким темпом. Про колгоспи балакать нічого. Там драка щодня»⁷².

Політика державного терору спричинила хвилю протестів, волинок, збройних виступів селян. Спротив українського села став лакмусовим папірцем демонстрації глибокої прірви у взаєминах суспільства та комуністичного режиму. У листі студент Чернігівського ІНО Хохол писав:

«[...] майже щоночі пожежі, як тільки стемніє, починають палити пострілами. Становище надзвичайно напружене. Жоден член партії не каже на зборах того, що каже десь у кутку. Чому? Боїться за власну шкуру»⁷³.

У довідці ІНФО ОДПУ СРСР про опортуністичні та куркульські настрої серед працівників низового партійно-радянського апарату і сільських комуністів станом на 15 жовтня 1930 р. зазначалося, що

«характерним і масовим проявом хвостистських і куркульських настроїв є ставка на самоплив».

На думку аналітиків із держбезпеки, бездіяльність партійних і радянських організацій при проведенні хлібозаготівельної кампанії переростало у протидію. Фіксувалися факти відмови членів партійних осередків, сільрад від прийняття плану хлібозаготівлі, окремі партійці та комсомольці саботували і дискредитували організацію «червоних валок»⁷⁴. Протидія хлібозаготівлі серед комуністів та комсомольців-активістів була зафіксована

⁷² Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 173, арк. 7.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Берелович А., Данилов В. Документы ВЧК-ОГПУ-НКВД о советской деревне. 1918-1939. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 495-496.

у 36 селах 21 району на Поділлі, зокрема у Меджибізькому, Волочиському, Оринінському, Староушицькому, Славутському, Проскурівському районах. Типовими були факти зриву колгоспних зборів, відмова від прийняття планів хлібозаготівлі, вихід з КП(б)У та ЛКСМУ⁷⁵.

Співробітники ДПУ УСРР у доповідній записці від 22 серпня 1932 р. зазначали, що негативні настрої серед районного та сільського активу під час проведення хлібозаготівлі виявлені у багатьох районах Дніпропетровської, Київської, Одеської, Харківської областей⁷⁶. Випадки відмови від участі у колективізації фіксувалися у Чернігівській області⁷⁷. Деякі комсомольці, члени сільради с. Козлівка Яришівського району, не бажали загострювати взаємини із односельцями. Вони відмовилися від депутатських мандатів, заявляючи, що не братимуть участь у розкуркулюванні. У результаті комсомольський осередок розформували⁷⁸. У с. Михайлівка Знам'янського району Одеської області секретар комсомольського осередку Коновалов, протестуючи проти великого плану хлібозаготівлі, у присутності членів спілки кинув свій квиток, заявляючи:

«Краще бути безпартійним, тоді ніхто не буде висувати ніяких вимог»⁷⁹.

У с. Лугове Джулинського району Вінницької області комсомолец, голова сільради, зірвав проведення хлібозаготівлі, заявив, що хліба в селі немає. У с. Шумилово того ж району комсомольці

⁷⁵ Національна Книга Пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні: Хмельницька область. Ч. 1 / Редкол.: Гавчук І.К. (співголова редкол.), Гладуняк І.В. (співголова редкол.), Слободянюк П.Я. (наук. ред.), Осадча Г.Г. (відп. ред.) та ін. – Хмельницький, 2008. – С. 15.

⁷⁶ Берелович А., Данилов В. Документы ВЧК–ОГПУ–НКВД о советской деревне. 1918–1939 // Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД (1918–1939): Док. и мат.: в 4 т. – М.: «РОССПЭН», 2005. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 178.

⁷⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 169, арк. 25 зв.

⁷⁸ Національна Книга Пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні: Хмельницька область. – Ч. 1. – С. 78.

⁷⁹ Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – С. 193–263.

відмовилися влаштувати показовий суд над «хлібним спекулянтом». У Білоцерківському окрузі секретар комсомольського осередку с. Завадівка Володарського району

«проводив агітацію як серед селян, так серед комсомольців проти хлібзаготівлі»⁸⁰.

У Олишівському районі комсомольці допомагали бойкотованим купівлею краму⁸¹.

Про факти спротиву молоді заходам «соціалістичної трансформації села» наголосив на нараді у ЦК ЛКСМУ весною 1930 р. голова ДПУ УСРР В. Балицький. У виступі він зазначив, що лише у 1929 р. за участь в «антирадянських» організаціях і групах заарештували 2221 юнака і дівчину⁸².

У постанові «Про участь комсомолу у виконанні плану хлібозаготівель» від 23 вересня 1932 р. ЦК ЛКСМУ визнав, що більшість комсомольських організацій села незадовільно працювали над його виконанням, а серед окремих комсомольців та осередків поширені «відверто опортуністичні» настрої⁸³. 30 жовтня 1932 р. ЦК ЛКСМУ ухвалив ще одну постанову про незадовільну роботу Харківської, Дніпропетровської і Донецької обласних комсомольських організацій по виконанню плану хлібозаготівлі⁸⁴. Водночас, такі висновки не означали масового спротиву комсомольських осередків. Від комсомольців вимагали посилити боротьбу із «куркульством», активізувати вилучення збіжжя у селян.

Комсомольці брали участь у реалізації драконівських заходів, ініційованих надзвичайною комісією В. Молотова. Але окремі представники спілчанської молоді не бажали брати участь у відвертому грабунку селян. Так, у с. Халімонове Чернігівської області місцевий комсомольський осередок на чолі із комсор-

⁸⁰ Прилуцький В. Опір молоді політиці більшовицького режиму та репресивні заходи проти неї в УСРР (1928–1936 рр.). – С. 83.

⁸¹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 43.

⁸² Прилуцький В. Опір молоді політиці більшовицького режиму та репресивні заходи проти неї в УСРР (1928–1936 рр.). – С. 83.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Там само.

гом саботував роботу з одноосібниками по хлібозаготівлі та колективізації:

«Сам не показувався на кутку і жодної агітаційної роботи не провадив і комсомольців для цієї справи не виділив»⁸⁵.

У доповідній записці начальника політсектору МТС Чернігівського обласного земельного управління 14 липня 1934 р. зазначалося, що в колгоспі «14-річчя Жовтня»

«під іменем комсомольської організації приховується осередок антирадянських елементів».

Комсомольців звинуватили у проведенні дезорганізаторської роботи у колгоспі, відкритому виступі проти політико-господарчих кампаній⁸⁶.

ДПУ УСРР 20 листопада 1932 р. доповідало у ЦК КП(б)У про форми протесту щодо проведення хлібозаготівлі. Серед місцевих керівників, які виявляли різні форми протесту (відмова від прийняття плану й проведення хлібозаготівлі, відмова від посадки, опортуністичні настрої, вихід із партії), зазначили 86 секретарів партійних та комсомольських осередків, 149 представників партійного і комсомольського активу⁸⁷.

Вище партійно-радянське керівництво пояснювало небажання комсомольців брати участь у політико-господарчих кампаніях засміченістю лав комсомолу республіки. Тому ЦК ЛКСМУ у постанові від 21 листопада 1933 р. ухвалив рішення про чистку сільських комсомольських організацій, де «особливо виявився зв'язок комсомольських організацій з куркульством». Так, у Велико-Лепетихінському районі Дніпропетровської області перевірили 36 секретарів осередків, із них 22 зняли з роботи, 20-х ще й виключили з комсомолу. У Снігурівському районі Одесь-

⁸⁵ Молодий комунар. (Орган Чернігівського облбюро та МК ЛКСМУ). – 1934 р. – 15 вересня.

⁸⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. П-1444, оп. 1, спр. 37, арк. 11.

⁸⁷ Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. – С. 58.; Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – С. 194–195.

кої області секретаря осередку с. Баратовки Олейленко звинуватили в організації групи комсомольців для боротьби проти хлібозаготівлі. Із 17 комсомольців, що проходили чистку, 13 виключили з комсомолу. Найвищий відсоток виключених був у Васильківському районі – із 1600 комсомольців 607 «вичистили» з лав ЛКСМУ. Всього у 5 районах було виключено 1314 (30,9%) комсомольців⁸⁸.

Згідно із постановою Київського обкому ЛКСМУ, провели чистку 12 осередків у восьми районах, у Харківській – у трьох осередках Кременчуцького району. У деяких осередках Кобеляцького району Харківської області кількість виключених становила по 5–8 осіб⁸⁹. Із лав Городянської районної організації ЛКСМУ виключили за період хлібозаготівлі 18 осіб⁹⁰.

Причиною для виключення часто слугувало людське ставлення до односельців. Так, з лав ЛКСМУ був виключений М. Ковальов з формулюванням «опортуніст». Його також засудили до позбавлення волі на 3 роки за те, що давав позитивні характеристики «куркулям» для вступу в колгосп. Він також не рекомендував селянам вступати до колективного господарства, зауважуючи, що там голодують⁹¹.

Таким чином, комсомольці були одним з головних виконавців більшовицької аграрної політики. Якщо на початковому етапі комсомольці залучалися для проведення масової агітаційно-роз'яснювальної роботи серед селянства, то під час «великого перелому» вони стали ударною силою у проведенні розкуркулювання, усупільнення, хлібозаготівлі.

Зважаючи на прискорення темпів суцільної колективізації республіки, комсомольці активно застосували адміністративний тиск, знущання, катування стосовно односельців, які відмовлялися усупільнювати майно, виконувати завищені плани хлібозаготівлі. Комуністичні керівники у повній мірі ви-

⁸⁸ Прилуцький В.І. Молодь у суспільно-політичному житті УСРР (1928–1932 рр.). – С. 74.

⁸⁹ Там само. – С. 74.

⁹⁰ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 362, арк. 11.

⁹¹ Там само, ф. П-470, оп. 4, спр. 123, арк. 210–215.

користали революційний романтизм молоді, її бажання змінити оточуюче життя, кар'єризм, амбіційність або банальне пристосування.

Ідеологічна переконаність, навіть попри здоровий глузд, що була спровокована більшовицькою пропагандою, вороже ставлення до одноосібників, прояв політичної лояльності через сумління виконання настанов Компартії призводили до нівелювання здатності співпереживати, спотворення загальнолюдських цінностей, дозволили частині комсомольського активу не зважати на морально-етичні норми.

Хоча серед спілчанської молоді існував спротив більшовицькій аграрній політиці, у суспільній свідомості селян комсомольці асоціювалися із причетністю до злочинів більшовицького режиму.

REFERENCES

1. Doroshko, M.S. (2002). Partiino-derzhavna nomenklatura USRR u 1919–1923 rokakh: sotsialno-politychnyi portret. *Istorychna pamiat. Naukovyi zbirnyk*, (1–2), 70–76. [in Ukrainian].
2. Drovoziuk, S. (2003). Sotsialno-psykholohichni portret silskoho «aktyvysta» 20–30-kh rr. v ukrainskii istoriohrafii. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 9, 360–372. [in Ukrainian].
3. Drovoziuk, S. (2007). Povedinka silskykh aktyvistiv pid chas sutsilnoi kolektyvizatsii ta holodomoru ukrainskoho narodu (1932–1933 rr.). *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*, 34, 67–79. [in Ukrainian].
4. Frolov, M.O. (2010). Komsomol u politychnii systemi radianskoï Ukrainy 1920–1930-kh rr. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*, (XXX), 122–130. [in Ukrainian].
5. Hrynevych, L. (2003). Chervona armii i ukrainske suspilstvo pid chas kampanii likvidatsii kurkulstva yak klasu (zyma-vesna 1930 r.): istorychnyi analiz sotsialnoi psykholohii i povedinky. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats, 7 spetsialnyi*, 290–292. [in Ukrainian].
6. Ivnickij, N.A. (1994). *Kollektivizaciya i raskulachivanie (nachalo 30-x godov)*. Moskva [in Russian].
7. Kulchytskyi, S. V. (1994). Partiino-radianskyi aparat u systemi vlady. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 3–15. [in Ukrainian].

8. Podkur, R. (2005). Zbroynyi vystup yak radykalna forma oporu radianskii vladi v USRR v 1920-ti – pochatku 1930-kh rr. (za materialamy VUChK–HPU). *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*, 31, 90–102. [in Ukrainian].
9. Prylutskyi, M. (2000). Opir molodi politytsi bilshovytskoho rezhymu ta represyvni zakhody proty nei v USRR (1928–1936 rr. *Z arkhiviv VChK–HPU–NKVD–KHB – Archives VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2–4, 82–102. [in Ukrainian].
10. Prylutskyi, M. (2002). Molod u suspilno-politychnomu zhytti USRR (1928–1933 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal– Ukrainian Historical Journal*, 4, 60–81; [in Ukrainian].
11. Prylutskyi, M. (2003). Komsomol – holovnyi providnyk bilshovytskoho vplyvu na molod Ukrainy u 20–30-ti roky XX stolittia. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 8, 331–355. [in Ukrainian].
12. Rybak, I.V., Matvieiev, A.Iu. (2001). *Trahichnyi perelom. Kolektyvizatsiia i rozkurkulennia na Podilli ta Pivdenno-Skhidnii Volyni*. Kamianets-Podilskyi: Abetka. [in Ukrainian].
13. Shapoval, Yu. (1994). *Liudyna i systema: Shtrykhy do portreta totalitarnoi doby v Ukraini*. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Shapoval, Yu. (2001). *Ukraina KhKh stolittia: Osoby ta podii v konteksti vazhkoi istorii*. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Shulha, I. (1993). *Liudomor na Podilli*. Kyiv: Respublikanska asotsiatsiia ukrainoznavtsiv. [in Ukrainian].
16. Slezin A.A. (2001). «Legkaya kavaleriya» v sisteme politicheskogo kontrolya. *Voprosy istorii*, 11–12, 131–136. [in Russian].
17. Slezin, A. (2000). Komsomol Central'nogo Chernozem'ya v xlebozagotovkax 1928–1929 godov. *Vestnik Tambovskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, Vol. 6, 4, 695–698. [in Russian].
18. Slezin, A.A. (2001). Komsomol v kollektivizatsii: vnutri i protiv obshhekrest'yanskogo fronta. *Istoriya v podrobnostyax*, 10, 66–74. [in Russian].
19. Vasyliiev, V. (2014). *Politychne kerivnytstvo URSR i SRSR: dynamika vidnosyn tsentr-subsentr vlady (1917–1938)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
20. Vasyliiev, V., Podkur, R. (2017). *Radianski karateli. Spivrobitnyky NKVS – vykonavtsi «Velykoho terroru» na Podilli*. Kyiv: Vydavets V. Zakharenko. [in Ukrainian].

21. Vasyliiev, V., Viola, L. (1997). *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini (lystopad 1929 – berezen 1930 rr.)*. Vinnytsia: Lohos. [in Ukrainian].
22. Zlenko, A.M. (2007). Komsomol v kulturnomu budivnytstvi Ukrainy 1920-kh rokiv: istoriohrafiiia. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: zbirnyk naukovykh statei – Ternopil: Aston, (19) 215–222*. [in Ukrainian].

**Lysenko O. The activity of the Communist Youth Union Members
as an Element of the Realisation of the State Terror during
the Forced Collectivization**

The author analyzes the activities of members of the All-Union Lenin Communist Youth Union during the collectivization on the basis of published materials and revealed archival documents. It was proved that the Communist Youth Union was one of the main executors of the Bolshevik agrarian policy. At the early stage, the Communist Youth Union members were involved in mass propaganda and enlightenment among the peasantry. But during the Great Turn, they became a leading force in carrying out the dislocation, socialization, and grain procurement. Due to the Kremlin leader's pressure on the pace of collectivization of the republic, the Communist Youth Union members actively used administrative pressure, bullying and torture against fellow villagers who refused to socialize their property, and to carry out excessive bread-making plans. In the peasant consciousness, the Communist Youth Union members were associated with the involvement in the crimes of the Bolshevik regime. Communist leaders have used the revolutionary romanticism of youth, their desire to change their gloomy surroundings, careerism, ambition or banal adaptation.

Key words: All-Union Lenin Communist Youth Union, rural activists, collectivization, state terror.